

## KUSHONLAR DAVLATI

**Isakulov Ozodbek Ikrom o‘g‘li***Andijon Davlat Pedagogika Universiteti ‘Ijtimoiy**Gumanitar ‘‘yo‘nalishi**101-guruh 1-kurs talabasi*

**Annotatsiya:** Maqolada Qadimgi Kushon davlati sivilizatsiyasi va ma‘daniyati, dini, urf-odatlar haqida juda keng ma‘nodagi ma‘lumotlar keltirilgan. Bu podsholik o‘zbek davlatchiligi tizimidagi qadimgi davlat. Kushon podsholigi siyosiy hokimyat ruhoniylar qo‘lida bo‘lgan davlat bo‘lib, unda podsho dunyoviy rahbar bo‘lish bilan birga bosh kohin ham edi. Bu davlat ikki asr mobaynida osiyoliklarga har tomonlama katta ta‘sir o‘tkazgan.

**Kalit so‘zlar:** Kushon, hunarmandlar, Parfiya, Rim, urf-odatlar, tillar, soliqlar, savdo, jamiyat, hukumdorlar, dehqonchilik, Yunon-Baqtiriya.

Kushon podsholigi – o‘rta osiyo va shimoliy hindistondagi qadimiy davlat (milodiy 1—4-asrlar). Milodiy 1-asrning 1-yarmi yoxud o‘rtalarida yuechjilar tasarrufidagi Kushon mulkning yuksalishi natijasida vujudga kelgan Massagetlar (Xitoy yilnomalarida – yuechji) miloddan avvalgi 140 yil Sirdaryo ortidan Baqtriya kelib, saklarni yenggan va Yunon-Baqtriya podsholigi o‘rnida 1 asr davomida 5 ta qabilaga bo‘linib yashagan. Bulardan kushon (Xitoy yilnomalarida guysuan) qabilasi jabg‘usi Kujula Kadfiz (Kadfiz I) milodiy 1-asrda qolgan 4 ta qabilani bo‘ysundirib, o‘zini hukmdor deb e‘lon qilgan. „Kushon“ nomi yo‘sulola yoki qabilaga oid bo‘lib, u ilk bor miloddan avvalgi 1-asr oxiri – milodiy 1-asr boshida hukmron bo‘lgan podshoh „Geray“ – Sanab zarb qildirgan tangalarda qo‘llangan. Kushonlarning dastlabki mulklari hududiga Shim. Baqtriya (Tojikiston hamda O‘zbekistonning janubi, Turkmanistonning janubi-sharqidagi hududlar) kirgan. Dastlab jabg‘u, keyinchalik podsho unvoni bilan davlatni idora qilgan Kadfiz I Kushon podsholigiga asos solgan bo‘lib, uning davrida kushonlar hozirgi Afg‘oniston bilan Pokistonning aksariyat qismini istilo qilgan. Kadfiz I ning vorisi Vima Kadfiz hukmronligi davrida Hindistonning aksariyat qismi Kushon podsholigiga qo‘shib olingan. Kushon podsholigining eng ravnaq topgan davri Kanishka hukmronlik qilgan vaqtga to‘g‘ri keladi. O‘rta Osiyoda kushon mulklarining shim. chegarasi Hisor tizmasi bo‘ylab, u yerdagi tog‘daralarida g‘oyatda mustahkam chegara devorlari qurilgan.

Kushon podsholigi davrida janglar tez-tez bo‘lib turishi natijasida mamlakatda harbiy asir-qullar miqdori oshib borgan. Xitoy va Parfiya bilan kurash olib borayotgan Kushon podsholigi Yaqin Sharqda hukmron bo‘lish uchun Parfiya bilan urushayotgan Rimning ittifoqchisi edi. Biroq savdo manfaatlari bu davlatlarni o‘zaro yaqinlashtirgan. „Buyuk ipak yo‘li“ bo‘ylab xalqaro savdoning rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratilgan. Sharqda – Sharqiy Turkistonning qo‘shib olingan shaharlar—vohalari orqali Xitoy bilan, jan.da – kushonlarga tobe Shim. Hindiston bilan, g‘arbda – dengiz yo‘li bilan, Misr orqali yoki quruqlikdagi yo‘l bilan Eron orqali O‘rta dengiz havzasidagi Rim imperiyasi shaharlari

bilan, shimolda Xorazm va Uralbo‘yi orqali Sharqiy Yevropa bilan savdo qilingan. Janubiy O‘zbekistondan kushonlar davriga oid 100dan ziyod shahar va qishloq harobalari aniqlangan. Bu davrda shahar va qishloq o‘zaro mustahkam aloqada bo‘lgan: har 1 shahar atrofida ko‘plab mayda qishloqlar joylashgan. Kushon podsholigi siyosiy hokimiyat ruhoniylar qo‘lida bo‘lgan davlat bo‘lib, unda podsho dunyoviy rahbar bo‘lish bilan birga bosh kohin ham edi. Davlat satraplik (qarang Satrapiya) larga bo‘lingan bo‘lib, ularning satrapparn ayrim erkinliklarga ega edi. Kushon podsholigi quldorlik davlati bo‘lsada, unda qishloq jamoasi muhim o‘rin tutgan. Kushon podsholari mamlakatda keng ko‘lamda dinlararo murosasozlik siyosatini yurgizgan: aholi, asosan, buddizmnmg mahayana mazhabiga e‘tiqod qilgan, shuningdek, mamlakatda zardushtiylik, otashparastlik, hinduizm kabi ko‘plab boshqa dinlar ham bo‘lgan. Hunarmandchilik, ichki va tashqi savdo keng taraqqiy etgan. Pul tizimida ko‘proq zar va mis tangalar qo‘llangan. Dehqonchilik, xususan, sug‘orma dehqonchilik rivojlangan, qishloq xo‘jaligi ekinlarining ko‘pchilik turi ekilgan. Milodiy 3-asr 1-yarmi yoki o‘rtalarida Kushon podsholigi barham topgan. Baqtriya – Tohariston maxsus mulk sifatida Sosoniylar davlati tarkibiga kirgan. Uni kushonshoh unvonli sosoniylar xonadoni vakillari idora qilgan. Kushon podsholigi Rim, Parfiya va Xitoy bilan har jihatdan bellasha olgan qadimiy Sharqdagi eng qudratli saltanatlardan biri bo‘lib, 2 asr mobaynida osiyoliklarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotiga katta ta’sir o‘tkazgan. Bir saltanat tarkibida 1 necha mamlakatlar, xalq va elatlarning birlashuvi turli madaniyatlarni o‘zaro yaqinlashtirdi, davr madaniyatlari Baqtriya, yunon, sak va hind madaniyatlarini mujassamlashtirdi. Ammo, Kushon podsholigi madaniyati tarixining ayrim jihatlari hanuz noaniq bo‘lib, tarixchi, sharqshunos va arxeolog olimlar ularga oydinlik kiritish uchun izchil va chuqur ilmiy tadqiqot olib bormoqdalar. Chunonchi, bu borada 1913 va 1960-yillarda London, 1968-yil Dushanbe, 1970-yil Kobulda xalqaro simpoziumlar o‘tkazildi, YUNESKO qoshidagi Markaziy Osiyo tarixi va madaniyatini o‘rganish komissiyasi esa kushonlar tarixi va madaniyatini o‘rganishni o‘z oldiga asosiy vazifalardan biri qilib qo‘ydi.

Arxeologlar Kushon madaniyatiga oid Bagram, Balx, Began, Surxkxo‘tal (Afg‘oniston), Kosambi (Hindiston), Sirsukx, Taksila (Pokiston), Ayritom, Bozorqala, Dalvarzintepa, Zartepa, Ko‘hna Voye, Termiz, Xayrobodtepa, Xolchayon (O‘zbekiston), Kayqubodshoh, Ko‘hnaqal’a, Shahrinav, Munchoqtepa (Tojikiston)da qazish ishlari olib bordi. Arxeologik topilma va ko‘hna yozma manbalar asosida kushonlar madaniyatiga doyr quyidagi muhim ilmiy ma’lumotlar aniqlandi: burjli mustahkam mudofaa devoriga ega bo‘lgan shahar qurilishi taraqqiy etgan, bir necha o‘nlab shunday shaharlar, ko‘plab yirik sug‘orish inshootlari qurilgan. Shaharlar ichida arklar mavjud bo‘lib, ularning atrofni turli binolar majmuasi qurshab turgan. Kushon podsholigining shim.-g‘arbiy hududlaridagi binolar qurilishida ko‘proq xom g‘isht va paxsadan, janubi-sharqida esa toshdan foydalanilgan. Shaharlar, odatda, daryo bo‘ylarida, strategik jihatdan qulay joylarda bunyod etilgan. Ular podsho saroyi, boy-zodagonlar va hunarmandlar mahallasi, ko‘cha va maydonlar, hovo‘zlar, turli dinlarga mansub inshootlar, ekinzor va bog‘lardan iborat bo‘lgan. Uylar ko‘p xonali, hashamatli bo‘lib, ba’zilari ikki qanotli qilib qurilgan. Hovli sahni, xonalar poli, zinalar va

boshqalarda turli hajmdagi pishiq g‘ishtlar qo‘llangan. Ayvon yog‘och ustunlari ostiga ohaktoshdan yo‘nilgan chiroyli tagkursilar o‘rnatilgan. Tomdan to‘shadigan suvlar uchun maxsus sopol tarnovlar ishlatilgan. Bino va xonalar haykaltaroshlik, tasviriy san‘at asarlari bilan bezatilgan. Haykal va rasmlarda, asosan, podsholar, podsho xonadoni a‘zolari, boy-zodagonlar, sozanda va masharabozlar tasvirlangan. Budda diniga mansub inshootlarda esa Budda va uning safdoshlari, izdoshlari, koinlar va xizmatkorlar ifodalangan (mas, Ayritom, Dalvarzintepa, Qoratepa, Fayoztepat). Haykallar, asosan, ohaktosh, loy va ganchdan tayyorlangan, ular orasida sirtiga tilla suvi yuritilganlari ham bor. Devoriy suratlarda esa diniy va bazm marosimlari, tabiat manzaralari, suvoriylar tasvirlangan. Kulolchilik taraqqiy etgan, topilgan sopol idishlar xilma-xilligi va o‘zining nozik, jarangdorligi bilan alohida ajralib turadi. Amaliy san‘at keng rivojlangan, uning eng yaxshi namunalari Sankt-Peterburgdagi Davlat Ermitajida saqlanmokda. Zeb-ziynat buyumlari, mehnat va jang qurollari yasash, mato to‘qish taraqqiy etgan. Kanishka I davrida Kushon-Baqtriya tili davlat tili sifatida qabul qilingan. Aholi, asosan, buddizm dinining mahayana mazhabiga e‘tiqod qilgan, ko‘plab budda ibodatxonalari qurilgan, shuningdek, otashparastlik, hinduizm ham keng tarqalgan. Kanishka buddizm tarixida birinchi bo‘lib vaqt-vaqti bilan diniy yig‘in chaqirib turishni joriy etgan. Dastlabki yig‘inda buddizmning mazkur yangi mazhabi – mahayana rasmiylashtirilgan. Bu esa buddizmning Osiyo mamlakatlarida keng tarqalishiga, uning jahon dinlaridan biriga aylanishiga sabab bo‘lgan. Topilgan tangalarning orqa tomonida turli ma‘budlar – Mixra-Mitra (Quyosh ma‘budi), Otash (olov ma‘budi), Farr (omad va ma‘murchilik ma‘budi) va boshqa tasvirlanganligi buni isbotlaydi. Saltanatda savdoning rivojlanishi yozuvning keng ko‘lamda tarqalishiga imkon yaratgan. Oromiy yozuvi asosida sug‘d va xorazmiy yozuvlari vujudga kelib, taraqqiy etdi. Hind alifbosiga asoslangan kharoshthi yozuvi namunasi ilk bor Termizdan, teri va taxtaga bitilgan xorazmiy yozuvi namunasi esa Tuproqqal‘adan topildi. Kushon podsholigi yerdaridan o‘tgan Buyuk ipak yo‘li tashqi savdoning rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatganligi aniqlandi. Kushon podsholari zarb qilgan oltin, kumush va mis tangalar Efiopiya, Skandinaviya, Italiya va boshqa ko‘pgina mamlakatlarda topildi. Bu esa Kushon podsholigi chet mamlakatlar bilan keng miqyosda savdo va madaniy aloqalar olib borganligidan dalolat beradi. Sharkdan olib kelingan ipakka G‘arb bozorlaridagi mollar almashtirilgan. Umuman savdoda ko‘p tovarlar qatori dorivorlar, Rim tilla tanga va taqinchokdari, fil suyaklari va undan tayyorlangan turli buyumlar hamda „tirik tovar“ – sozanda, raqqosa va hunarmand qullar ham bo‘lgan. Kushon podsholigining dastlabki poytaxti O‘zbekistonning jan.dagi Dalvarzintepada bo‘lgan, podsho Kanishka davrida esa Peshovar shahriga ko‘chirilgan. Ayni shu davrda badiiy, san‘at maktablari (Gandhara, Matxura, Baqtriya) shakllandi. Kanishka adabiyot va san‘at homiysi bo‘lib, Kashmir viloyatida Kanishkapur shahriga asos soldi. Uning saroyida mashhur buddaviy olimlar Pareva va Vasumitra, buyuk shoir va faylasuflar Ashvagxosha, Matricheta, Vagarjuva hamda Charaka yashab ijod qilgan.

Xulasa qilib aytganda, Kushon podsholigiga doir yozma manba va arxeologik topilmalar kushonlar madaniyatini o‘rganish, ularning O‘rta Osiyo, jumladan, O‘zbekiston

xalqlari madaniyati taraqqiyotida tutgan o‘rnini ilmiy baholashda muhim ahamiyatga ega. Kushon podsholigi siyosiy tarixi va madaniyati o‘tmishining hali to‘la, haqqoniy yoritilmagan jihatlari ko‘p bo‘lib, O‘zbekiston, Hindiston, Fransiya, AQSH, Italiya, Vengriya, Tojikiston, Afg‘oniston, Rossiya, Yaponiya olimlari ularni aniqlash borasida chuqur, izchil ilmiy tadqiqotlarni davom ettirmoqda.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. Pugachenkova G. A., Xalchayan, Toshkent, 1966;
2. Gafurov B. G., Ko‘shanskaya epoxa i mirovaya sivilizatsiya, Moskva, 1968;
3. Staviskiy B. Ya., Ko‘shanskaya Baktriya. Problemi kulturi, Moskva, 1977;
4. Pugachenkova G. A., Rtveladze E. V., Dalverzintepa – ku-shanskiy gorod va yuge O‘zbekistova, Toshkent, 1978;
5. B. A., Sedov A. V., Kult i rituali ko‘shanskoy Baktrii, M, 1984;
6. Pugachenkova G. A., Rtveladze E. V., Severvaya Baktriya – Toharistan, T., 1990;
7. Kultura i iskusstvo drevnego O‘zbekistova [Katalog vistavki], kn. 1 i 2, M., 1991;
- G‘iyosov T. G‘., Kadimgi Hindiston tarixi, T., 2000.